

УДК 94(430)

С. М. Косяк

РОЛЬ НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛЬНОГО СОЮЗУ У ФОРМУВАННІ ІДЕОЛОГІЇ НІМЕЦЬКОГО ЕКСПАНСІОНІЗМУ

У статті проаналізовано діяльність Німецького колоніального союзу, як організаційного та ідеологічного центру цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість з метою підготовки широких верств німецького суспільства до вступу країни на шлях активних колоніальних загарбань.

Ключові слова: Німецький колоніальний союз, експансія, пропагандистська діяльність, активна колоніальна політика.

Початок німецької колоніальної експансії в середині 80-х рр. ХІХ ст. тісно пов'язаний зі швидкими темпами господарського розвитку після об'єднання країни у 1871 р. і формуванням промислової та торговельної буржуазії з власними економічними й політичними інтересами, що дозволило Німеччині утвердитися у колі європейських держав і вимагати свою частку у поділі світу. Усе це разом створювало матеріальні умови для прискорення і завершення процесу формування ідеології німецького колоніалізму і переходу до політики активних заокеанських загарбань. Тому зацікавлені торговельні, фінансові та промислові кола мали докласти величезні зусилля, щоб ідеологічно підготувати народ та заручитися офіційною урядовою підтримкою.

Формування експансіоністських ідей у Німеччині, підготовка до колоніальних загарбань супроводжувалась активізацією колоніальної пропаганди яка, за визначенням професора С. Трояна, у своєму розвитку пройшла два етапи. Перший (1871–1878 рр.), коли колоніальна пропаганда буржуазії обмежувалась розрізненими виступами окремих осіб та груп і не могла переконати ні правлячі кола, ні населення у необхідності колоніальних здобутків. Другий (1879–1883 рр.), коли активізується пропаганда колоніальної експансії і формується ідеологія колоніалізму при підтримці правлячих кіл, буржуазії та юнкерства [1, с. 15].

Діяльність колоніальних організацій, як складової колоніальної політики Німеччини другої половини ХІХст., розглядалась у працях вітчизняних та зарубіжних істориків-германістів: К. Петряєва [2], П. Трояна [3], С. Трояна [4], К. Баде [5], В. Возняка [6], С. Фокіна [7], А. Чарного [8]. Проте роль та значення діяльності Німецького колоніального союзу у сприянні переходу до активної колоніальної політики виокремлено не було.

Постановка проблеми. Важливу роль в організаційно-пропагандистській діяльності першої половини і середини 80-х років ХІХ століття відіграв Німецький колоніальний союз, найвпливовіший і найчисельніший серед утворених на той час колоніальних організацій. Тому, дослідження його діяльності є важливим і актуальним у формуванні цілісного

уявлення про особливості пропагандистської та організаційної підготовки заокеанської німецької колонізації.

Мета статті – проаналізувати діяльність Німецького колоніального союзу як ідеологічного та організаційного центру цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість з метою активізації колоніальних загарбань.

Виклад основного матеріалу. Економічна криза 1882 р. та депресія негативно позначились на становищі більшості галузей промисловості та сільському господарстві Німеччини. Також загострилась боротьба капіталістичних країн за ринки збуту та джерела сировини. У країні посилювався рух народних мас за свої права на фоні спаду рівня життя та зростання політичного й економічного тиску промислових, банківських та юнкерських кіл. У пошуках виходу з даної ситуації та з метою приборкання опозиційних настроїв у колоніальному питанні представники великого капіталу вирішили перейти до більш дієвих і ефективних кроків. Навесні 1882 р. аугсбурська «Allgemeine Zeitung» опублікувала статтю мекленбурзького поміщика барона Г. Мальтцана, у якій він проголошував утворення торгових колоній справою «життєво важливою для Німеччини» [9, s. 4]. Висуваючи ідею створення загальнонімецької колоніальної організації, Г. Мальтцан репрезентував позицію великих фінансистів і підприємців.

Уже влітку 1882 р. князь Г. Гогенлое-Лангенбург, депутат Рейхстагу, за підтримки обербургомистра Франкфурта-на-Майні, а згодом і міністра фінансів Німеччини Й. Міккеля, розпочав кампанію щодо створення великої колоніальної організації, яка мала б об'єднати існуючі експансіоністські союзи та перейти до планомірної підготовки колоніальних загарбань у всенімецькому масштабі.

26 серпня 1882 р. у Франкфурті-на-Майні відбулося засідання організаційного комітету зі створення Німецького колоніального союзу під головуванням Г. Гогенлое-Лангенбурга. У його роботі взяли участь Й. Міккель, комерційний радник І. Печ-Голль, Г. Мальтцан, а також члени торгових палат Франкфурта і Оффенбаха. Саме на цьому засіданні було заявлено про створення Німецького колоніального союзу який мав стати пропагандистською організацією та посередником у Німецькій експортній торгівлі.

У вересні того ж року установчий комітет звернувся до великих промисловців і торговців, до відомих діячів науки з пропозицією підтримати ідею створення Колоніального союзу. Звернення зустріло підтримку серед політиків і промисловців, торговців і банкірів, учених і журналістів.

У листопаді 1882 р. було опубліковано «Заклик до створення Німецького колоніального союзу». Серед підписантів (71 особа), були підписи політичних діячів Ф. Гаммахера, Г. А. Бюка, К. Ф. Штумма; представників земельної аристократії герцога В. Ратібора, А. Г. Арнім-Бойценбурга, вчених Е. Хаасе, Г. Шмоллера та інших [10, s. 7]. Однак документ мав неоднозначну оцінку в суспільстві. Негативно ставились до підписання «Заклику» в ганзейських містах, Берліні та Любеке. Відмовився підписати «Заклик» і голова

заснованого у 1878 р. Центрального союзу торгової географії та підтримки німецьких інтересів за кордоном Р. Яннаш. У той же час представники Західнонімецького союзу колонізації та експорту (1880 р.) документ підписали.

У подібних відносинах лідерів колоніального руху, звичайно, певну роль відігравали суб'єктивні фактори. Це знаходило вияв у прагненні кожного з них очолити рух, що поступово набирає силу. Проте, на нашу думку, основною причиною розбіжностей була відсутність єдиної точки зору щодо питань тактики і стратегії розвитку колоніального руху, основних акцентів та визначення мети, а головне шляхів її досягнення. Водночас така ситуація була наслідком того, що представники великого капіталу (інтересами яких, перш за все, мала служити колоніальна політика), ще не визначили своїх чітких позицій і вимог з цього питання. Вони прагнули до придбання Німеччиною власних колоній, при цьому оперували загальними аргументами, не висуваючи вимог необхідності захоплення джерел сировини та ринків збуту власних товарів.

Значні розходження позицій відчувалися і у виступах організаторів Німецького колоніального союзу. Це в кінцевому результаті призвело до прийняття більш стриманого формулювання завдань союзу, ніж ті, що були в «Заклику».

6 грудня 1882 р. у Франкфурті-на-Майні пройшли установчі збори Німецького колоніального союзу. Ще напередодні Г. Гогенлое-Лангенбург вимагав не включати до статуту, в якості головних завдань, заснування колоній. Він заявляв: «Буде помилкою, якщо ми поставимо головною метою заснування імперських колоній» [11, с. 110]. На противагу вищезазначеній точці зору, Г. Мальтцан у своєму виступі відносно мети новоствореного Союзу обґрунтовував необхідність заснування торгових колоній. Його підтримав Г. Рольфс, вимагаючи розглядати окремо еміграційне й колонізаційне питання [12, с. 20].

Розбіжності у поглядах щодо перспектив діяльності призвели до того, що прийнятий на установчих зборах Статут став компромісом різних точок зору. У Статуті Колоніального союзу не висувалась пряма вимога заснування імперських колоній. Однак, попри різницю в поглядах, обидва табори захищали прагнення промислового й банківського капіталу, торгівлі та судноплавства, щодо переходу до активної колоніальної політики. Спільною ж метою було отримання надійних ринків збуту та джерел сировини, а розбіжності стосувалися лише тактики досягнення вищезазначених цілей.

На чолі Німецького колоніального союзу діяло правління з 24 осіб. Його президентом став «вільний консерватор», майбутній намісник Ельзас-Лотарингії, Г. Гогенлое-Лангенбург. На відміну від чисельних товариств 1870 – 80-х років, які склалися переважно з представників дрібних торгівців, ремісників, географів, морських офіцерів і незначної кількості представників промислового і банківського капіталу, Колоніальний союз був створений переважно представниками великого промислового та банківського капіталу.

Якщо в момент заснування Союзу до нього вступило 200 осіб, то на березень 1883 р. він налічував 1891 особу [11, с. 106].

Слід зазначити, що Колоніальний союз не зміг отримати необхідні капітали промисловців і фінансистів для заснування німецьких колоній за океаном. Надходження до каси Союзу за 1884 р. не перевищували 50 тис. марок і склалися в основному з членських внесків [1, с. 86]. На ці кошти організувати значні колоніальні заходи було неможливо. Проте, їх вистачало на розгортання активної пропагандистської діяльності та залучення нових членів організації.

Центром союзу був Франкфурт-на-Майні. Його місцеві відділення було відкрито у Мангеймі, Вісбадені, Дармштадті, Хемніці, Штутгарті, Білефельді, Стендалі та інших містах. Необхідно звернути увагу, що Німецький колоніальний союз діяв переважно в Західній і Південній Німеччині. Не зміг відкрити свої філії у Бремені, Гамбурзі та Любке, оскільки майже до кінця 80-х років ганзейські міста не вдавалося залучити до колоніального руху через сильні фритредерські традиції. Перше відділення в Гамбурзі було відкрито лише в 1896 р. [11, с. 63]. Корпоративними членами союзу стали Центральний союз німецьких промисловців, Союз німецьких залізо- і сталепромисловців, а також 23 торгові палати, 16 великих міських магістратів і 15 торгових союзів [229, с. 230].

Діяльність Німецького колоніального союзу детально висвітлювалася виданнями найбільших буржуазних партій, націонал-ліберальною газетою «Kölnische Zeitung» та виданням Західнонімецького союзу колонізації і експорту, (який увійшов навесні 1883 р. до складу Німецького колоніального союзу) «Kolonial-politische Korrespondenz». З 1884 р. він розпочинає видавництво власної газети «Deutsche Kolonial Zeitung».

У січні 1884 р. Союз нараховував 3260 осіб. Серед них були й колективні міські общини, купецькі союзи, торговельні палати тощо. На кінець року Союз охопив (шляхом індивідуального і колективного членства) 492 населених пункти в Німеччині та 43 – за її межами, чисельність його зросла до 9 тис. осіб [13, s. 171].

Керівну роль у Німецькому колоніальному союзі відігравали лідери націонал-ліберальної партії. Буржуазія не залишалася осторонь від зростаючого колоніального ажіотажу, а її більшість вбачала завдання Союзу в колоніальній пропаганді, у підготовці народних мас до розуміння необхідності майбутніх загарбань, а не в негайній практичній діяльності із заснування колоній.

В установчій відозві Союзу зазначалося, що його головним завданням є формування громадської думки з тією метою, «щоб нація була готова до великих рішень у той день, коли обставини складуться для цього сприятливо» [14, с. 482]. Як зазначав К. Клаус: «Союз повинен був пропагандистськи та організаційно підготувати німецьку колоніальну експансію... Його пропагандистська діяльність концентрувалась, перш за все, в середніх прошарках з метою заразити їх шовінізмом і таким чином підпорядкувати ідеологічному впливу пануючих класів» [15, s. 16].

Слід зазначити, що поява своєрідного ідеологічного, пропагандистського національного центру, який взяв на себе основні функції щодо організації цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість, вживлення в загальну структуру суспільних орієнтирів нових зовнішньополітичних потреб міцніючої німецької економіки була закономірною.

Звичайно, на діяльність Німецького колоніального союзу суттєво вплинули певні зміни у підходах німецького уряду до колоніального питання, що забезпечило йому урядову підтримку. Більш інтенсивне колоніальне забарвлення суспільної психології, на думку урядовців високого рангу, мало також дещо пом'якшувати загострення соціальних протиріч і протидіяти поширенню соціалістичних ідей у суспільстві. Німецький колоніальний союз зосередив у своїх руках могутні важелі пропагандистського впливу на широкі народні маси, всі верстви і соціальні групи німецького населення. Його створення означало, що колоніально-експансіоністський рух у Німеччині нарешті одержав справжній організаційний та ідеологічний центр.

До Німецького колоніального союзу увійшло Західнонімецьке товариство колонізації і експорту; Берлінське, Лейпцігське і Мюнхенське товариства торгової географії, які спочатку намагалися зберегти свою самостійність, проте їх керівники були водночас членами правління Союзу. Тому ці колоніальні організації поступово втрачають власну незалежність і стають підпорядкованими Колоніальному союзу.

Все це у поєднанні з добре поставленою пропагандою призвело до того, що число членів Колоніального союзу швидко зростало і в 1885 р. досягло 10275 осіб [16, 73].

Таким чином Колоніальний союз став найвпливовішою силою в країні, яка здійснювала ідеологічну обробку широких верств населення в інтересах правлячих класів. Успіх Колоніального союзу можна пояснити вмінням використовувати принципи соціальної демагогії. Так, у колоніальній літературі, на сторінках буржуазних газет, на зборах та виставках колоніально-експансіоністських організацій придбання Німеччиною колоній зображувалось благом для всіх без винятку прошарків німецького суспільства. Саме вони мали забезпечити необхідні ринки збуту, джерела сировини і надлишкове населення країни землею та роботою.

Слід зазначити, що залежно від того, на кого були спрямовані пропагандистські лозунги, змінювались акценти у визначенні призначення колоніальних володінь. Так, для промислових кіл і торгового капіталу виділялась роль джерел сировини та збуту товарів, а також опосередковано вказувалось на швидке зростання активності робітничого класу і можливість загострення соціальних протиріч, а освоєння колоній зніме соціальне напруження у суспільстві. Для середніх прошарків акцент робився на можливості забезпечення землею, розвитком ремесла і торгівлі в колоніях.

На першому етапі своєї діяльності Колоніальний союз спрямував роботу на обґрунтування необхідності проведення колоніальної пропаганди і підготовки широких верств до усвідомлення важливості реалізації

колоніальних прагнень у майбутньому. Йому значною мірою вдалось, за словами Ф. Мерінга, «викликати серед великої і особливо серед дрібної буржуазії таке сп'яніння, як нібито наступив новий період засновництва і спекуляцій» [17, с. 104].

Ще в січні 1884 р. Г. Гогенлое-Лангенбург заявляв, що Колоніальний союз не має на меті започаткування колоніальних підприємств, що він не може надавати власні кошти на заснування торгових поселень та придбання нових територій, він повинен лише дати поштовх до цього. Тобто, Союз мав пропагувати і організаційно підготувати німецьку колоніальну експансію. Але найголовнішим його завданням було забезпечення підтримки, особливо фінансової, приватними компаніями заснування німецьких колоній у майбутньому. Німецький колоніальний союз підтримував усі колоніальні проекти уряду. Він проводив масову агітаційну роботу, розсилав відповідні телеграми і резолюції.

Отже, можна стверджувати, що до 1884 р., за сприяння Колоніального союзу, німецьке суспільство ідеологічно було підготовлене до вступу країни на шлях заокеанської експансії. Були створені й основні організаційні умови для початку успішної колоніальної політики, які проявились в утворенні та діяльності відповідних товариств, союзів, організацій і місій. Уряд також був уже готовий до проведення активної колоніальної політики і лише чекав слушної нагоди та сприятливих міжнародних умов для її початку. Формування ідеології німецького колоніалізму вступило у свою завершальну стадію, пов'язану з німецькими колоніальними загарбаннями, їх офіційним визнанням і встановленням системи німецького колоніального управління.

Список використаних джерел

1. Троян С. С. Німеччина у боротьбі за «місце під сонцем» (колоніальна та «світова політика» в (1884–1900 рр.) : Монографія / С. С. Троян. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. – 152 с.
2. Петряев К. Д. Курс лекцій по истории Франции, Германии, Англии, Ирландии и США 1871–1914 гг.: в 2-х ч. / К. Д. Петряев. – К.: КГУ, 1958. – Ч.1. (1871-1900). – 443 с.
3. Троян П. С. Колоніальне питання в Німеччині в умовах активізації пропаганди заокеанської експансії (1871 – 1884 рр.) / П. С. Троян // Вісник Київського міжнародного університету (Сер.: "Міжнародні відносини"). – К.: КиМУ, 2008. – Вип. 7. – С. 192–209.
4. Троян С. С. Из истории формирования колониальной идеологии в Германии (1871 – 1884 гг.) / С. С. Троян // Вопросы новой и новейшей истории стран Европы и Северной Америки. – К., 1992. – С. 22–38.
5. Bade K. J. Fabri und der Imperialismus in der Bismarck-zeit: Revolution, Depression, Expansion / K. J. Bade. – Freiburg: Atlantio, 1975. – 579 s.
6. Возняк В. Г. Развитие колониального движения в Германии в 1871-1887 гг.: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / В. Г. Возняк. – М., 1989. – 235 с.

7. Фокин С. В. Геополитическое измерение колониальной политики Германии / С. В. Фокин; [отв. ред. Л. О. Терновая]. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – 220 с.
8. Чарный И. С. Начало колониальной экспансии Германии в Африке (1879-1885) / И. С. Чарный. – М.: Наука, 1970. – 213 с.
9. Malttsan G. Handelskolonien auf die Notwendigkeit für Deutschland / G. Malttsan // Allgemeine Zeitung 1882, 30 März., – S. 3–10.
10. Forderung für der Formation von Kolonialgesellschaft // Allgemeine Zeitung 1882, 10 November. – S. 7.
11. Возняк В. Г. Развитие колониального движения в Германии в 1871–1887 гг.: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / В. Г. Возняк. – М., 1989. – 235 с.
12. Prager E. Die deutsche Kolonialgesellschaft 1882-1907 / E. Prager. – В.: Reiner, 1908. – 231 s.
13. Wehler H.-U. Expansionistischen Interessenverbände und der "Deutsche Kolonialverein" von 1882. – Interessenverbände in Deutschland / H.-U. Wehler. – В., 1974. – 186 s.
14. Машкин М. Н. Современная историография германской колониальной политики XIX века / М. Н. Машкин // Империализм и борьба рабочего класса. – М.: Академия наук СССР, 1960. – С. 470 – 505.
15. Klaus K. Die deutsche Kolonialgesellschaft und die deutsche Kolonialpolitik – von den Anfängen bis 1895: Inaug. : Diss. / K. Klaus. – В., 1966. – 292 s.
16. Die deutsche Kolonialgesellschaft, 1882-1907. Jubiläumsausgabe. – В., 1908. – 212 s.
17. Меринг Ф. История германской социал-демократии: в 4-х т. / Ф. Меринг; [пер. С нем.]. – М.: Госиздат, 1907. – Т. IV. – 256 с.

References

1. Troian S. S. Nimechchyna u borotbi za «mistse pid sontsem» (kolonialna ta «svitova polityka» v (1884-1900 rr.) : Monohrafiia / S. S. Troian. – К.: Vydavnychi dim «Kondor», 2017. – 152 s.
2. Petryaev K. D. Kurs lekcij po istorii Francii, Germanii, Anglii, Irlandii i SSHA 1871–1914 gg.: v 2-h ch. / K. D. Petryaev. – К.: KGU, 1958. – CH.1. (1871–1900). – 443 s.
3. Troian P. S. Kolonialne pytannia v Nimechchyni v umovakh aktyvizatsii propahandy zaokeanskoj ekspansii (1871–1884 rr.) / P. S. Troian // Visnyk Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu (Ser.: "Mizhnarodni vidnosyny"). – К.: KyMU, 2008. – Вyp. 7. – S. 192–209.
4. Troyan S. S. Iz istorii formirovaniya kolonial'noj ideologii v Germanii (1871 – 1884 gg.) / S. S. Troyan // Voprosy novoj i novejshej istorii stran Evropy i Severnoj Ameriki. – К., 1992. – S. 22–38.
5. Bade K. J. Fabri und der Imperialismus in der Bismarck-zeit: Revolution, Depression, Expansion / K. J. Bade. – Freiburg: Atlantio, 1975. – 579 s.
6. Voznyak V. G. Razvitie kolonial'nogo dvizheniya v Germanii v 1871-1887 gg.: diss. ... kand. Ist. Nauk: 07.00.03 / V. G. Voznyak. – М., 1989. – 235 s.
7. Fokin S. V. Geopoliticheskoe izmerenie kolonial'noj politiki Germanii / S. V. Fokin; [otv. red. L. O. Ternovaya]. – М.: Izd-vo RAGS, 2005. – 220 s.
8. Charnyj I. S. Nachalo kolonial'noj ehkspansii Germanii v Afrike (1879–1885) / I. S. Charnyj. – М.: Nauka, 1970. – 213 s.

9. Maltsan G. Handelskolonien auf die Notwendigkeit für Deutschland / G. Maltsan // Allgemeine Zeitung 1882, 30 März., – S. 3–10.
10. Forderung für der Formation von Kolonialgesellschaft // Allgemeine Zeitung 1882, 10 November. – S. 7.
11. Voznyak V. G. Razvitie kolonial'nogo dvizheniya v Germanii v 1871–1887 gg.: diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.03 / V. G. Voznyak. – M., 1989. – 235 s.
12. Prager E. Die deutsche Kolonialgesellschaft 1882-1907 / E. Prager. – B.: Reiner, 1908. – 231 s.
13. Wehler H.-U. Expansionistischen Interessenverbände und der "Deutsche Kolonialverein" von 1882. – Interessenverbände in Deutschland / H.-U. Wehler. – B., 1974. – 186 s.
14. Mashkin M. N. Sovremennaya istoriografiya germanskoj kolonial'noj politiki XIX veka / M. N. Mashkin // Imperializm i bor'ba rabocheho klassa. – M.: Akademya nauk SSSR, 1960. – S. 470 – 505.
15. Klaus K. Die deutsche Kolonialgesellschaft und die deutsche Kolonialpolitik – von den Anfängen bis 1895: Inaug. : Diss. / K. Klaus. – B., 1966. – 292 s.
16. Die deutsche Kolonialgesellschaft, 1882–1907. Jubiläumsausgabe. – B., 1908. – 212 s.
17. Mering F. Istoriya germanskoj social-demokratii: v 4-h t. / F. Mering; [per. S nem.]. – M.: Gosizdat, 1907. – T. IV. – 256 s.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2018 р.

S. M. Kosyak

Роль немецкого колониального союза в формировании идеологии немецкого экспансионизма

В статье проанализирована деятельность Немецкого колониального союза как организационного и идеологического центра влияния на общественное сознание с целью подготовки широких слоев немецкого общества к вступлению на путь активных колониальных захватов.

Ключевые слова: Немецкий колониальный союз, экспансия, пропагандистская деятельность, активная колониальная политика.

S. M. Kosyak

The role of the German colonial union in the formation of the German expansional ideology

The article analyzes the activities of the German Colonial Union as an organizational and ideological center of influence on public consciousness with the aim of preparing wide sections of German society for the entry of active colonial seizures.

Keywords: German colonial union, expansion, propaganda, active colonial policy.